УДК 323.281(477.41)„1937/1941”-057.86
DOI 10.12958/2227-2844-2019-5(328)-40-55

М. В. Бривко – науковий співробітник Національного історико-меморіального заповіднику „Биківнянські могили”, аспірант ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
E-mail: niksneg425@gmail.com
ORSID https://orcid.org/0000-0002-7959-8505

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ Й РЕПРЕСІЇ УЧИТЕЛІВ КИЇВЩИНИ У 1937–1941 РОКАХ

Політичні переслідування й репресії були складовою частиною становлення більшовицької тоталітарної системи, особливо вони посилились у 1937–1941 роках за часів зміцнення сталінського режиму. Значною мірою репресії спрямовувались не лише проти представників української еліти, а й проти усіх соціальних верств тогочасного населення УРСР. Серед жертв політичного терору опинилися й українські учителі, до яких радянський режим ставився з недовірою, а й подекуди вороже з самого початку приходу до влади.

Хоча на сьогодні є чимало наукових праць, присвячених різним аспектам „Великого терору”, як і в цілому репресіям 1920–1930-х років, ще багато питань потребують більш ґрунтовного вивчення. Розглядаючи історіографічний дискурс, котрий значною мірою розкриває стан наукового дослідження, можна констатувати, що визначене питання політичних репресій щодо учителів Київщини у 1937–1941 рр. комплексно окремо не розглядалося, а висвітлювалося в загальному контексті вивчення історії політичних репресій на території України, або щодо певних особистостей. Зокрема, варто виокремити ґрунтовну працю В. Марочка й Г. Хіллінга „Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941)” (2003), в якій наводяться приклади й життєвий шлях низки репресованих учителів як усієї України, так і Київщини. Також на низку актуальних питань щодо політичних репресій учителів Київщини за матеріалами архівно-кримінальних справ зверталось увагу в доповідях на VII науково-практичній конференції „Феномен тоталітаризму, його прояви й шляхи подолання” (м. Одеса, 17-20 квітня 2019 р.), на XVI міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженні молодих науковців” (м. Київ, 19 листопада 2018 р.).), та на міжнародній науково-практичній конференції „Науковий та інноваційний потенціал сьогодення” (м. Ополе (Польща), 18 листопада 2018 р.).

Окрім того, різноманітні аспекти репресій проти учителів на прикладі різних регіонів України вивчали немало інших дослідників, наприклад: Журецький Я. й Шитюк М. (1994), Гренченко Г. Є. (2003), чи

автори праць „Одеський мартиролог” (1997) та „Репресії проти освітян Запорожчини” (2001).

Мета статті – на основі вивчення низки архівно-кримінальних справ репресованих дослідити основні факти їх фальсифікування та узагальнити приклади звинувачень щодо учителів Київщини у 1937–1941 роках.

Людей розумової праці більшовицька влада завжди критикувала за так звану „*дрібнобуржуазну ідеологію*”, яку вони начебто намагалися нав’язати масам. Саме ця ідея послужила обґрунтуванням і причиною переслідувань й репресій радянською владою багатьох викладачів вузів та учителів зокрема. В своєму листі від 15 вересня 1919 року письменнику Максиму Горькому В. Ленін писав: „*Интеллектуальные силы рабочих и крестьян растут и крепнут в борьбе за свержение буржуазии и ее пособников, интеллигентиков, лакеев капитала, мнящих себя мозгом нации. На деле это не мозг, а г…*” [мовою оригіналу] (Ленин, 1970, с. 48).

Таке визначення насамперед дореволюційної інтелігенції суттєво вплинуло на сприйняття викладачів й учителів комсомольцями та комуністами. Яскравий приклад цього у художній формі навів у своєму творі А. Макаренко (1978, с. 5). Подібне ставлення зустрічається і в листі секретаря фракції ВУК у Робосі Мінкевича до ЦК КП(б)У від 15 жовтня 1930 року, в якому наводиться факт, що коли учителі просили голову Фастівського районного виконавчого комітету видати хліба, він заявив: „*Велику мотузку вчительству на шию, а не хліба*” (ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 3099, арк. 18).

Політичні переслідування й репресії щодо українських учителів набули найбільшого розмаху й системності у добу Великого терору 1937–1938 років, хоча репресії на цьому не закінчилися і продовжувалися аж до 1941 року.

У своєї доповіді „Про хиби партійної роботи і заходи ліквідації троцькістської та інших дворушників” 3 березня 1937 року Й. Сталін головними ворогами радянської держави оголосив троцькістів, які перетворилися „*… у безпринципну і безідейну банду шкідників, диверсантів, шпигунів, вбивць, що працюють по найму в іноземних розвідувальних органах*” (с. 1–2). При цьому закликав „*в боротьбі з сучасним троцькізмом*” застосовувати „*не старі методи, не методи дискусій, а нові методи, методи викорчовування й розгрому*” (Там само). Що фактично стало чіткою вказівкою керівництву НКВС СРСР знищувати („викорчовувати”) „ворогів народу”. Але людей звинувачували не лише у „троцькізмі”, а й у „націоналізмі”, „шпигунстві”, „контрреволюційній агітації й діяльності”, „шкідництві” та інших „антирадянських діях”.

Саме учительство мало подвійну цінність для влади. Окрім суто освітніх завдань, вчителі повинні були виконувати й виховні, насамперед

ідеологічно-пропагандистські. В програмі РКП(б), ухваленій у березні 1919 р. на VIII з'їзді РКП(б), було зазначено: „*В період диктатури пролетаріату, тобто в період підготовки умов, які зроблять можливим цілковите здійснення комунізму, школа має бути не лише провідником принципів комунізму взагалі, а й провідником ідейного, організаційного, виховного впливу пролетаріату на напівпролетарські та непролетарські верстви працюючих мас з метою виховання покоління, здатного остаточно здійснити комунізм*" (Восьмой съезд РКП(б)…, 1959, с. 400).

На учителів покладалися великі сподівання як на інструмент пропаганди більшовицької політики та активних учасників усіх заходів радянської влади. А відтак, учитель був під пильним наглядом. Ті, хто був не згоден, чи критикував владу, або відрізнявся за соціально-класовим походженням, неминуче підпадали під різні політичні переслідування й репресії.

Учителів Київщини, як і інших регіонів, заарештовували за „нерадянське минуле", „класово чуже походження", „націоналізм", який часто виявлявся тільки в тому, що вони викладали, наприклад, українську мову та літературу, чи українською мовою. Траплялися й непоодинокі випадки, коли арештованих об'єднували в контрреволюційні організації.

Так, за версією НКВС УРСР, у місті Сквирі та Сквирському районі діяла українська націоналістична контрреволюційна організація, до складу якої входили учителі та працівники відділу освіти району. За результатами слідства були арештовані 29 червня 1937 року інспектор шкіл районного відділу освіти Сергієнко Володимир Гапонович (ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 60805ф), учитель СШ № 2 й інспектор шкіл Радько Іван Костянтинович (Там само, спр. 37464фп) та Юшко Федір Йосипович (Там само, спр. 36649фп), викладач військової підготовки Сквирського сільськогосподарського технікуму Богданов Антон Олександрович (Там само, спр. 50439фп, том 1–2), учитель німецької мови Домазар Володимир Григорович (Там само, спр. 60804фп), 8 липня 1937 р. заарештований секретар спілки РОБОС м. Сквира Юрченко Кирило Омелянович (Там само, спр. 52851фп) та його брат – мостовий сторож Юрченко Григорій Омелянович (Там само, спр. 51241фп), а 11 липня 1937 року – учитель СШ № 1 Зубрицький Георгій-Юрій Юхимович (Там само, спр. 36759фп). Також, за свідченнями заарештованих, до складу організації входив завідувач Сквирського районного відділу освіти Духовський Захар Єлисейович (Там само, арк. 26), який не був заарештований і не перебував під слідством.

Метою організації, за „свідченнями" Юрченка Кирила Омеляновича, було:

„*1. Вести борьбу против Советской власти за отделение Украины от СССР и создание самостоятельной Украины путем*

организации и подготовки к выступлению против советской власти на случай войны.

2. Подорвать мероприятия советской власти на культурном фронте чем вызвать недоверие и негодование среди учащихся в особенности в старших классах средних школ к советской власти и тогда среди их приступить к вербовке в контрреволюционную организацию" [мовою оригіналу] (ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 52851фп, арк. 18–19).

Цією організацією у Сквирському районі й місті була проведена значна „шкідницька" робота в навчально-виховному процесі, яка констатується в акті обстеження роботи учителів шкіл Сквирського району від 2 жовтня 1937 року (Там само, спр. 60805ф, арк. 11–13; Спр. 37464фп, арк. 12–14; Спр. 36649фп, арк. 12–14). В цьому акті за підписами „Синявського, Кравченко й Кошарного" ми читаємо: „... *все время проводилась подрывная вражеская работа, которая была направлена на подрыв учебной и воспитательной работы детей в районе: а также проводилась подрывная и дезорганизаторская работа среди учительских коллективов, в следствии чего не проводилось никакой методической работы среди учителей, отсутствовала помощь молодым учителям и полный срыв повышения квалификации учителей….*

1. Преподавание русского языка и успеваемость учеников во многих школах района была совершенно неудовлетворительной; ученики русской литературы совершенно не знали …. Ученики совсем мало читали русских классиков.

Списки об изъятии вредительской литературы нарочно не рассылались школам, чем задерживалась контрреволюционная литература на долго в школьных библиотеках и ученики её читали. Срывом преподавания русского языка и литературы в районе ... старались привить учащимся украинский национализм...

2. *На протяжении двух лет не преподавался украинский и русский язык в еврейской школе лишь потому, … что умышленно не посылали учителей в эту школу для преподавания этих предметов. …*

Райотдел народного образования ... по вредительски комплектовал школы педкадрами: посылали в одни школы только молодых учителей которые не имели соответствующего образования и педагогической практики. Отдельные же школы комплектовались учителями из классово-чуждого элемента: поповских сынков, петлюревцев, бывших белых офицеров и вообще неблагонадежных людей.

Проваливая учебно-воспитательную работу в районе, при наличии низкой академической успеваемости бывшие руководители райотдела народного образования замазывали действительное состояние учебной работы в школах района, все время давали ложные

цифры успеваемости учащихся вышестоящим организациям…" [мовою оригіналу] (ЦДАГО. Ф. 263, оп. 1, спр. 37464фп, арк. 12–13).

Крім того, Радько Іван Костянтинович як інспектор відділу освіти району: „*... вносил в уже налаженную методическую работу школ района путаницу, дезорганизовывал её и тем самым достигал снижением качества обучения и усвоения знаний учащимися, лишая возможности учителей повышать свою квалификацию. Вследствие этого был очень большой процент второгодничества, а знания яко-бы успеваемости были низкие*" [мовою оригіналу] (Там само, арк. 18).

25 жовтня 1937 року на засіданні трійки при управлінні НКВС УРСР по Київській області (протокол № 99) було ухвалено рішення про розстріл з конфіскацією майна Домазара Володимира Григоровича (ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 60804фп, арк. 38), Сергієнка Володимира Гапоновича (Там само, спр. 60805ф, арк. 63), Радька Івана Костянтиновича (Там само, спр. 37464фп, арк. 34), Юрченка Кирила Омеляновича (Там само, спр. 52851фп, арк. 48), Юшка Федора Йосиповича (Там само, спр. 36649фп, арк. 34), яких 14 листопада 1937 року в м. Києві було розстріляно (Там само, спр. 60805ф, арк. 64; Спр. 37464фп, арк. 35; Спр. 36649фп, арк. 35; Спр. 60804фп, арк. 39). 15 жовтня 1937 року рішенням трійки (протокол № 89) до вищої міри покарання був засуджений Богданов Антон Олександрович (Там само, спр. 50439фп, том 1, арк. 22), якого розстріляно 25 жовтня 1937 року (Там само, арк. 23). А 20 листопада 1937 року (протокол № 117) – Юрченко Григорій Омелянович (Там само, спр. 51241фп, арк. 39), котрого розстріляно 24 листопада 1937 року (Там само, арк. 40). Крім того, 25 жовтня 1937 р. було ухвалено вирок про заключення в таборах строком на 10 років (протокол № 100) Зубрицькому Георгію-Юрію Юхимовичу (Там само, спр. 36759фп, арк. 44).

Але виникає запитання, чи все, що зафіксоване в архівно-кримінальній справі, відбувалось насправді?

Під час реабілітації у 1956 році проведено повторне слідство, яке виявило, що акт від 2 жовтня 1937 року був сфальсифікований (ЦДАГО. Ф. 263, оп. 1, спр. 37464фп, арк. 39, 42). Так, „член комісії" Кошарний Мефодій Никифорович, учитель історії СШ № 1 м. Сквира, свідчить: „*про акт у якому кваліфікується як контрреволюційна діяльність – вище згаданих осіб і де стоїть в підписі моє прізвище я нічого не знаю. ... В акті стоїть моє прізвище, але я зовсім нічого не пригадую, щоб я підписував такий акт*" (Там само, арк. 48). Учитель української літератури СШ № 1 м. Сквира Столяренко Антон Юхимович на допиті 18 травня 1956 року свідчить: „*о существовании заместителем зав. отделом народного образования Синявского не знаю, такового не было в Сквирском районе*" [мовою оригіналу] (Там само, арк. 52). Це ж стверджує і Кошарний М. Н.: „*... в Сквирском районе Синявского не было…*" [мовою оригіналу] (Там само, арк. 61).

За свідченнями Іщенко Ганни Антонівни, колишньої учениці СШ № 1 м. Сквира, від 14 травня 1956 року: „*викладання російської, української мови проходило нормально. Успішність учнів була не погана, це видно було з вступу у вищі навчальні заклади. Підручників з російської й української мови було в достатній кількості*” (Там само, арк. 51). Столяренко Антон Юхимович з цього приводу доповнює: „*о том, что отдел народного образования и учителя тормозили преподавания русского языка, срывали работу – это целиком показания ложные*” [мовою оригіналу] (Там само, арк. 52). Він же щодо єврейської школи далі свідчить: „*о том, что в еврейских школах не преподавал украинский и русский язык, сведения ложные. В еврейской школе, которая была только одна, преподавался и украинский и русский язык. Преподавательница Лещук Ольга Петровна – русского языка*” [мовою оригіналу] (Там само, арк. 53). Це ж підтверджує на допиті 1 липня 1956 року і Гелитюк Марія Онисимівна: „*в еврейской школе ... преподавания всех предметов было нормальным и жалоб со стороны учеников или учителей, относительно того, что не преподается русский язык не слыхала*” [мовою оригіналу] (Там само, арк. 54).

Трагічна доля спіткала й „березанських учителів” Київщини, яких у НКВС звинуватили у створенні „*контрреволюційної націоналістичної повстанської організації*” та проведенні підривної роботи проти заходів радянської влади (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 46052фп, том 1, арк. 151). Були заарештовані вчителі Березанського району – Ніцкевич Сергій Тарасович, Кролівець Іван Миколайович, Бугай Андрій Юрійович, Гладун Феодосій Єгорович та директори шкіл Рекеда Семен Борисович й Гребенчук Іоїль Маркіянович (Там само, арк. 151). Головною метою цієї організації, за версією НКВС, було в мирний час займатися контрреволюційною підривною діяльністю, спрямованою проти колгоспів, і шкідництвом у сільському господарстві. У військовий час підняти у тилу повстання для здійснення допомоги інтервентам та прискорити повалення радянської влади в Україні й відновлення буржуазно-демократичного ладу (Там само, арк. 41).

Щодо безпосередньої „шкідницької” діяльності, то наприклад, на запит слідства стосовно директора Хмельовицької школи Іоїля Гребенчука, Хмельовицька сільрада в довідці від 17 квітня 1938 року зазначала, що Іоїль Маркіянович за час свого перебування у селі у 1930-1931 роках „*проводив серед колгоспників конспіративну провокаційну роботу щодо повалення радянської влади та війни, яка станеться незабаром, на колгоспних та загальних зібраннях користувався авторитетом, за рахунок якого проводив свою антирадянську політику, спрямовану на зрив виконання державних політичних кампаній та зміцнення колгоспного раду*” (Там само, арк. 15). Окрім того, на допиті 14 березня 1938 року Ніцкевич С. Т. стверджував, що „*в 1937 году в самый разгар уборочной компании и копки свеклы, спаивал некоторых членов*

правления и колхозников, чем подрывал трудовую дисциплину в колхозе, в силу чего затянулась уборка хлеба, выполнение государственных обязательств, а также выдача хлеба на трудодни колхозникам" [мовою оригіналу] (Там само, арк. 53).

У свою чергу, Березанський виконком у довідці, виданій 1 квітня 1938 року й підписаній головою РВК та завідувачем РВНО, вказував, що Іоїль Маркіянович на посаді директора Хмельовицької школи „*своєю шкідницькою роботою довів до розвалу дисципліну учнів*", які „*вживають спиртні напої*", і „*навмисне зірвав забезпечення школи підручниками*", а також „*свідомо не займався контролем роботи вчителів школи, затримував підвищення їхньої кваліфікації, довів до провалу успішність по школі*" (Там само, арк. 16). Прикметно, що активіста лікнепу 1920-х років на Київщині звинуватили у тому, що він наприкінці 1930-х років навіщось „*навмисно зривав ліквідацію неписьменності, подаючи брехливі відомості, що неписьменних і малописьменних по селу немає жодного*" (Там само).

Щодо директора Малоберезанської середньої школи Семена Рекеди у довідці Березанського виконкому зазначалося, що він: „*подавав звіти до РВНО про успішність учнів на 100% , чого в дійсності не було*", „*навмисно гальмував забезпечення школи підручниками*" (Там само, арк. 31). Окрім того, згідно з тим самим протоколом допиту Ніцкевича С. Т. від 14 березня 1938 року: „*Рекеда организовывал широкие пьянки, за счет колхозных средств, что привело к полному развалу трудовой дисциплине и в результате чего в с. М.-Березанка во всех трех колхозах имел место плохой уход за скотом, падение скота, на поле оставался не убранный хлеб*" [мовою оригіналу] (Там само, арк. 53). Цю тезу підтверджував на допиті 26 березня 1938 року й Гребенчук І. М. (Там само, арк. 62 зв.). Сам же С. Б. Рекеда на допиті 22 березня 1938 року вказував, що він та члени організації „*убеждали неустойчивых колхозников в том, что колхозы никакой пользы не дают*" [мовою оригіналу] (Там само, арк. 76), а також „*отсутствовала борьба с вредителями технических культур в ряде колхозов при молотьбе были большие потери зерна. В школах не вели борьбы за повышения грамотности среди учащихся и за ликвидацию второгодничества*" [мовою оригіналу] (Там само, арк. 77).

Член цієї ж „організації" Сергій Тарасович Ніцкевич на допиті 14 березня 1938 року стверджував, що „*серед колгоспників і у школі, я не проводив антирадянської контрреволюційної роботи*" (Там само, арк. 52). Проте свідок, Глушан Петро Данилович, на допиті говорив інакше: „*Ницкевич Сергей в 1929 г. организовывал группы крестьян и с ними проводил агитацию. Говорил: что в колхозы идти не нужно ибо колхозы постепенно превратятся в экономии и управляющими будут паршивые коммунисты*" [мовою оригіналу] (Там само, арк. 122). А Хруль Пантелеймон Якович щодо антирадянської агітації Ніцкевича С.

свідчив наступне: „*Наверное нашей стране скоро будет конец с усих сторон ее охватят и заберут по кускам и тогда нам с Вами не придётся проводить собрание в колхозах, а придется громить колхозы и восстанавливать законы, которые могли бы нам дать жизнь хорошую*” [мовою оригіналу] (Там само, арк. 126 зв.).

Заперечував свою контрреволюційну діяльність та в цілому участь у контрреволюційній повстанській організації на допиті 15 лютого 1938 року й Кролівець Іван Миколайович (Там само, арк. 65). Проте вже на допиті 17 березня 1938 року підтвердив усі висунуті проти нього звинувачення (Там само, арк. 66). Хоча, як і Ніцкевич С., „*непосредственно контрреволюционных поручений я не выполнял*” [мовою оригіналу] (Там само, арк. 67).

Аналіз протоколів допитів усіх звинувачених за даною справою засвідчує відсутність фактів безпосередньої шкідницької чи контрреволюційної діяльність у школах. За допитами, акцент у справі робився на контрреволюційній агітації серед селян проти радянської влади та вербуванні до лав організації нових членів. При цьому конкретних переконливих прикладів діяльності організації не наводилося. Під час повторного слідства у 1957 році було з’ясовано і доведено абсурдність усіх цих звинувачень і сфальсифікованість самої справи органами НКВС УРСР, що полягала, зокрема, в плутанині й неточності свідчень звинувачених щодо того, хто ж їх вербував до організації та хто ж нею керував.

Усіх їх було звинувачено у скоєнні злочинів за статтями 54-10 та 54-11 Карного кодексу УРСР та рішенням засідання трійки УНКВС по Київській області від 3 квітня 1938 року було розстріляно у в’язниці міста Києва 10 квітня 1938 року (Там само, арк. 155–160).

Брали участь учителя, за версією НКВС, і в діяльності інших організацій, наприклад, „куркульських”. Учитель початкових класів неповної середньої школи селища Денисівка Переяславського району Київської області Царинний Гнат Якович (1892 р.н.) був заарештований 14 листопада 1937 року та звинувачений в участі у контрреволюційній куркульській організації та проведенні серед селян антирадянської агітації й пропаганди фашизму. За інформацією „свідків” Тищенка Павла Прокоповича, Карпенка Петра Яковича, він негативно відгукувався про радянську політику, критикував займи радянського уряду, стаханівський рух, сталінську конституцію 1936 року, про яку, наприклад, говорив: *„…в конституции дается право вероисповедания, а на практике совершенно другое. Вот как только в с. Панфилах хотели открыть верующие церковь то сразу всех организаторов по открытию церкви арестовали и посадили в тюрьму. Вот такая эта Сталинская Конституция. Это не закон, а клочок бумаги…”* [мовою оригіналу] (ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 63120фп, арк. 13зв).

Усі ці звинувачення під час першого допиту 19 листопада 1937 року та очних ставках зі свідками того ж дня Гнат Якович заперечував (Там само, арк. 7–8). Однак, це не врятувало його від розстрілу, і 20 листопада 1937 року на засіданні трійки при управлінні НКВС УРСР по Київській області (протокол № 117) було ухвалено рішення про розстріл із конфіскацією майна (Там само, арк. 20). Сам вирок був виконаний того ж дня, 20 листопада 1937 році в одній з в'язниць м. Києва (Там само, арк. 21). Реабілітований Царинний Г. Я. 5 травня 1989 року (Там само, арк. 28–28 зв.).

Продовжувалися репресії проти учителів й після згортання „Великого терору", фактично до моменту захоплення нацистськими військами м. Києва у 1941 році.

Так, 23 червня 1941 року був заарештований і звинувачений у створенні й очолюванні контрреволюційної фашистської організації „Союз аграрних діячів" („САД") та формуванні з членів організації 5-тої колони – учитель неповної середньої школи № 11 с. Позняки Кривоніс Іван Васильович (1905 р.н.). Окрім нього, за цією справою були заарештовані учитель с. Ірпінь Герман Андрій Захарович, учителя неповної середньої школи с. Бортничі Бориспільського району Бутін Федір Михайлович та Мироненко Дмитро Васильович, учитель неповної середньої школи № 11 с. Позняки Бєлобров Єфрем Порфирійович.

Головним доказом існування контрреволюційної фашистської організації був блокнот під назвою „Копії листів, відозв та інші нотатки організації „САД" – 1939 р." (ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 66901фп, том 1, арк. 10). Цей блокнот був розглянутий експертизою Київського інституту науково-судовою експертизи 27 червня 1941 року, яка у висновку підтвердила авторство Івана Васильовича Кривоноса (Там само, арк. 232). Аналізуючи його зміст, слід зауважити певну агресивну налаштованість щодо радянської влади та її заходів, ненависть до комуністів та їх прихильників в цілому, наявність гострих звинувачень на адресу відомих письменників, зокрема, закидання їм підлабузництва.

Щодо самої організації „САД", то лише один із пунктів програми організації вказував на проведення аграрної реконструкції країни, усі інші присвячені, наприклад, знищенню міст як осередків розпусти, знищенню міського населення й комуністів, ревізії науки та встановлення політично-військової влади з членів „САД-у", а точніше встановлення абсолютизму і т.і. (Там само, арк. 287).

Загалом зміст „Копії листів, відозв та інших нотаток оргтрійки „САДу"" мав слабкий стосунок до аграрної справи і села, хіба в самій назві. Конкретних ідей чи планів щодо розвитку сільського господарства в Україні цей „документ" не містив. Та й не міг, бо за своїм фахом і діяльністю Іван Кривоніс був учителем міської школи, як і інші заарештовані.

Інших учителів за цією справою було залучено як звинувачених на підставі лише свідчень самого Кривоноса І. В. Але не усі звинувачені підтверджували „свою контрреволюційну діяльність” й участь в організації. Так, учитель Бєлобров Єфрем Порфирійович на допитах від 26 червня та 1 липня 1941 року заперечував свою „антирадянську діяльність”, інших його допитів у справі не зберігається. Заперечував свою „антирадянську діяльність” і сторож колгоспу, заарештований 30 червня 1941 року (Там само, арк. 151), Цимбалюк Євдоким Лаврентійович, який 2 липня 1941 року був звільнений з-під варти (Там само, арк. 493–494).

7 липня 1941 року всіх учителів за цією справою було розстріляно на підставі телеграми Наркома внутрішніх справ СРСР згідно зі списком № 1 від 5 липня 1941 року в одній з в’язниць м. Києва та, імовірно, поховано на території спецділянки у Биківнянському лісі. У той же час, 9 липня 1941 року військовий прокурор НКВС Київського округу видає постанову, в якій вказує, що усіх звинувачених учителів передати Військовому Трибуналу і залишити під вартою (Там само, арк. 505). На жаль, самого рішення щодо розстрілу у справі не зберігається і тільки під час реабілітації у 1956 році відповідні органи вказують точну дату розстрілу (Там само, арк. 506).

Наведенні історії є найбільш яскравими у висвітленні сталінських злочинів та фальсифікації органами НКВС справ щодо учителів, проте подібних прикладів можна навести багато.

У той же час політичні переслідування учителів відбувалися і в наслідок так званої „атестації”, а фактично політико-професійної „чистки” учителів. 10 квітня 1936 року РНК СРСР і ЦК ВКП(б) зобов’язало Народні комісаріати освіти республік до 1 серпня 1938 року провести атестацію учителів (Стрижак, 2007, с. 59). У підсумку за 1936/1937 рік із 162 тисяч учителів атестацію пройшли 95602 осіб, з них тільки 9347 надано звання вчителя, 82894 – допущені до викладання і 3361 особі заборонили працювати в школі (Редько, 1938, с. 24). Безпосередньо в Київській області з 20313 вчителів, що підлягали атестації, рішеннями атестаційних комісій надано звання вчителя – 7669 особам; тимчасово допущено до роботи в школі – 11549 осіб; позбавлено права вчителювати – 664 особи, не атестовано з різних причин – 457 осіб (Реабілітовані історією…, с. 77). Слід зазначити, що саме проведення атестації вчителів та її результати стали одним з пунктів звинувачень керівництва Наркомату освіти УРСР на чолі з Затонським В. П. у 1937–1938 роках. Так, наприклад, на допиті 27 липня 1938 року заступник наркома освіти Хаїт Ізраїль Абрамович свідчить: „*Я вместе с другими участниками ... использовал в антисоветских целях постановления правительства об аттестации учителей. Под видом выполнения этого постановления мы незаконно уволили тысячи честных преподавателей средних и высших школ. ... Только по одной Винницкой области свыше*

1000 учителей выброшены из школ" [мовою оригіналу] (Галуз. держ. архів СБУ, ф. 6, спр. 37108фп 25, арк. 20).

На жаль, підрахувати, скільки учителів зазнали політичних переслідувань й репресій на сьогодні неможливо. На думку Стрижак Є., в цілому по Україні у 1930-х роках репресовано або зазнало політичних переслідувань біля 20 тисяч учителів й професорсько-викладацького складу середньо спеціальної й вищої школи (Стрижак, 2007, с. 60). Проте ці данні не є повними, а цифри – орієнтовні. Не можна точно вказати кількість репресованих учителів і щодо Київщини. Відтак, зазначене питання потребує додаткових досліджень й вивчення нових архівних матеріалів.

Таким чином в проаналізованих архівно-кримінальних справах наведені факти яскраво дають змогу зрозуміти усю абсурдність звинувачень щодо жертв сталінського режиму та зверхність органів НКВС над правами людини, які захищалися Сталінської Конституцією. Окрім того, ці приклади ілюструють у більшості випадків загальну „контрреволюційну діяльність", котру ми бачимо у справах репресованих і лише невелика частина звинувачених учителів проводили свою „шкідницьку контрреволюційну діяльність" безпосередньо у школі, що фактично не підтверджується фактами, а ґрунтуються на уяві слідчих, на сфальсифікованих документах й свідченнях отриманих під тиском репресивних органів. Вивчення та аналіз вищенаведених матеріалів свідчить про те, що у 1937-1941 роках сталінський тоталітарний режим проводив масові політичні переслідування й репресії, жертвами яких стали в тому числі й учителя Київщини та інших регіонів УРСР, спотворюючи як правову систему в цілому, так і загальнолюдські цінності зокрема. Сама проблема, порушена у статті, вивчена недостатньо, тому ціла низка проблемних питань потребують подальшого системного дослідження, зокрема питання, що стосуються визначення кількості репресованих учителів Київщини у зазначений період, або питання вивчення прикладів фальсифікування органами НКВС справ та проявів „шкідницької контрреволюційної діяльності" учителів безпосередньо у школах. Нащо в подальшому науковцям слід приділити значну увагу при вивченні архівних й архівно-кримінальних матеріалів доби сталінських репресій 1937–1941 років.

Список використаної літератури

1. Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). К. : Науковий світ, 2003. 302 с. **2. Журецький Я. І., Шитюк М. М.** Освітяни Миколаївщини – жертви репресій сталінізму. Миколаїв : б. в., 1994. 69 с. **3. Гренченко Г. Є.** Репресовані освітяни Чернігівщини. Чернігів : Обл. товариство

„Просвіта” імені Т. Шевченка, 2003. 150 с. **4. Одеський** мартиролог. Дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади. У 2-х томах / Укладач. : Л. В. Ковальчук, Г. О. Разумов. Одеса: ОК-ФА, 1997. Т. 1. С. 676–677. **5. Репресії** проти освітян Запорожчини. Збірник наук. праць студ. та викладачів / За ред. Окса М. М. Мелітополь : б. в., 2001. 105 с. **6. Ленин В. И.** Письмо к М. Горькому от 15 сентября 1919 г. // Полное собрание сочинений. В 55 томах. Т. 51. Письма июль 1919 – ноябрь 1920. 5-е изд. М. : Издательство политической литературы, 1970. 574 с. **7. Макаренко А. С.** Педагогічна поема. К. : Видавництво „Радянська школа”, 1978. 508 с. **8. Центральний** державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3099. **9. Про хиби** партійної роботи і заходи ліквідації троцькістської та інших дворушників. Доповідь тов. Сталіна на Пленумі ЦК ВКП(б) 3 березня 1937 року. *Комуніст*. 1937. № 73 (29 березня). С. 1–2; **10. Восьмой** съезд РКП(б). Март 1919 года. Протоколы. М. : Гос. изд. полит. лит-ры, 1959. 602 с. **11. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 60805ф. **12. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 37464фп. **13. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36649фп. **14. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 50439фп, том 1–2. **15. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 60804фп. **16. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 52851фп. **17. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 51241фп. **18. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36759фп. **19. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 46052фп. **20. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 63120фп. **21. ЦДАГО України.** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 66901фп. **22. Стрижак Є. М.** Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920–1930-х років : дис. … канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський державний технологічний університет. Черкаси, 2007. 200 с. **23. Редько Ф. А.** До підсумків атестації вчителів. *Комуністична освіта*. 1938. № 11. С. 24–29. **24. Реабілітовані** історією. Київська область. Книга 3. К. : Основа, 2011. 984 с. **25. Галузевий** державний архів Служби безпеки України. Ф. 6. Спр. 37108фп. **26. Стрижак Є.** Репресії 1930-х рр. та їхні наслідки для кадрового забезпечення середньої і вищої школи УСРР. Черкаси : „Вертикаль”, видавець ПП Кандич С. Г., 2007. 72 с.

References

1. Marochko, V., Khillih, H. (2003). *Represovani pedahohy Ukrainy: zhertvy politychnoho teroru (1929–1941)* [Repressed Teachers of Ukraine: Victims of Political Terror (1929–1941)]. Kyiv : Naukovyi svit [in Ukrainian]. **2. Zhuretskyi, Ya. I., Shytiuk, M. M.** (1994). *Osvitiany Mykolaivshchyny – zhertvy represii stalinizmu* [Educators of Mykolayiv region – victims of repressions of Stalinism]. Mykolaiv : b.v. [in Ukrainian]. **3. Hrenchenko, H. Ye.** (2003). *Represovani osvitiany Chernihivshchyny*

[Repressed educators in Chernihiv region]. Chernihiv : Obl. tovarystvo „Prosvita" imeni T. Shevchenka [in Ukrainian]. **4. Kovalchuk, L. V.,** Razumov, H. O. (Ed.). (1997). *Odeskyi martyroloh. Dani pro represovanykh Odesy i Odeskoi oblasti za roky radianskoi vlady* [Odessa martyrologist. Data on the repressed Odessa and Odessa region during the years of Soviet rule]. Vol. 1. Odessa : OK-FA [in Ukrainian]. **5. Oksa, M. M.** (Ed.) (2001). *Represii proty osvitian Zaporozhchyny* [Repressions against Zaporizhzhya educators]. Melitopol : b. v. [in Ukrainian]. **6. Lenin, V. Y**. (1970). Pysma yiul 1919 – noiabr 1920 [Letters July 1919 – November 1920]. In *Polnoe sobranye sochynenyi. V 55 tomakh* [The Complete Collection of Works. In 55 volumes]. (Vol. 51). Moskow: Yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury [in Russian]. **7. Makarenko, A. S.** (1978). *Pedahohichna poema* [Pedagogical Poem]. Kyiv: „Radianska shkola" [in Ukrainian]. **8. Central** State Archives of Public Organizations of Ukraine (TsDAHO Ukrayiny). F. 1. Inv. 20. File 3099 [in Russian]. **9. Pro khyby** partiinoi roboty i zakhody likvidatsii trotskistskoi ta inshykh dvorushnykiv. Dopovid tov. Stalina na Plenumi TsK VKP(b) 3 bereznia 1937 roku (1937, March 29). [On the flaws of party work and measures to eliminate Trotskyist and other dual-occupiers. Report Comrade. Stalin at the Plenum of the Central Committee of the CPSU (b) March 3, 1937]. *Kommunist*, 73, 1–2 [in Ukrainian]. **10. Vosmoy** syezd RKP(b). Mart 1919 goda. *Protokoly*. (1959). [Eighth Congress of the RCP (b). March 1919 Protocols]. M.: Gos. izd. polit. lit-ry [in Russian]. **11. TSDAHO Ukrainy.** F. 263. Inv. 1. File 60805fp [in Russian]. **12. TsDAHO Ukrainy.** F. 263, Inv. 1. File 37464fp [in Russian]. **13. TsDAHO Ukrainy.** F. 263. Inv. 1. File 36649fp [in Russian]. **14. TsDAHO Ukrainy.** F. 263. Inv. 1. File 50439fp, vol. 1–2 [in Russian]. **15. TsDAHO Ukrainy.** F. 263. Inv. 1. File 60804fp [in Russian]. **16. TsDAHO Ukrainy.** F. 263. Inv. 1. File 52851fp [in Russian]. **17. TsDAHO Ukrainy.** F. 263. Inv. 1. File 51241fp [in Russian]. **18. TsDAHO Ukrainy**. F. 263. Inv. 1. File 36759fp [in Russian]. **19. TsDAHO Ukrainy**. F. 263. Inv. 1. File 46052fp [in Russian]. **20. TsDAHO Ukrainy.** F. 263. Inv. 1. File 63120fp [in Russian]. **21. TsDAHO Ukrainy.** F. 263. Inv. 1. File 66901fp [in Russian]. **22. Stryzhak, Ye.** (2007). *Kadrove zabezpechennia serednoi ta vyshchoi shkoly USRR: istorychnyi dosvid 1920–1930-kh rokiv* [Personnel provision of secondary and higher schools of the Ukrainian SSR: historical experience of 1920–1930s.]. (Candidate's thesis). Cherkasy State Technological University, Cherkasy [in Ukrainian**]. 23. Redko, F. A.** (1938). Do pidsumkiv atestatsii vchyteliv [To the results of teacher attestation]. *Komunistychna osvita*, 11, 24–29 [in Ukrainian]. **24. Urupa M. M.** (Ed.) et al. (2011). Reabilitovani istoriieiu. Kyivska oblast [Rehabilitated by history. Kiev region]. Knyha 3. Kyiv: Osnova [in Ukrainian]. **25. Sectoral** State Archives of the Security Service of Ukraine**.** F. 6. File 37108fp [in Russian]. **26. Stryzhak, Ye.** (2007). Represii 1930-kh rr. ta yikhni naslidky dlia kadrovoho zabezpechennia

serednoi i vyshchoi shkoly USRR [Repressions of the 1930s and their implications for the staffing of the secondary and higher schools of the Ukrainian SSR]. Cherkasy: „Vertykal”, vydavets PP Kandych S. H. [in Ukrainian].

Бривко М.В. Політичні переслідування й репресії учителів Київщини у 1937–1941 роках.

У статті розкривається сутність політичних переслідувань та репресій щодо однієї з соціальних верств населення УРСР, а саме учителів під час сталінського тоталітарного режиму в добу „Великого терору” і до 1941 року включно. Вивчено й проаналізовано архівно-кримінальні справи репресованих учителів Київщини. Наводяться приклади так званої „шкідницької діяльності”, факти їх фальсифікації з боку органів НКВС УРСР, узагальнюється предмет звинувачень, висунутих репресованим педагогам, подається інформація про їх спростування під час подальшої реабілітації.

Унаслідок проведеного дослідження автор на прикладі так званої „шкідницької діяльності” звинувачених учителів Сквірського, Березанського та Бориспільського районів Київської області висвітлює механізми політичних репресій того періоду та показує участь співробітників НКВС у фальсифікуванні справ репресованих. Зокрема, однією із поширених репресивних „технологій” стало створення неіснуючих українських націоналістичних і куркульських контрреволюційних організацій, в яких учителям відводилась провідна, а подекуди й керівна роль.

Аналізуються різні документальні й архівні джерела, що ілюструють інші методи політичних переслідувань, зокрема, використання атестації учителів як методу тиску за професійною належністю. Подібні переслідування відбувались в умовах нестачі учителів у школах УРСР та слабкої якості самої освіти 1930-х років, на якій позначались і наслідки репресій.

У ході дослідження автор дійшов висновку, що висунуті органами НКВС звинувачення учителям, наведеним у даній статті, як і щодо інших постатей українського шкільництва, є повністю абсурдними, і демонструють нехтування органами НКВС прав людини, які захищалися Сталінської Конституцією.

Ключові слова: політичні переслідування, репресії, учителя, Київщина, 1937-1941 рр.

Бривко Н.В. Политические преследования и репрессии учителей Киевщины в 1937–1941 годах.

В статье раскрывается сущность политических преследований и репрессий относительно одного из социальных слоев населения УССР, а именно учителей во время сталинского тоталитарного режима в период „Большого террора” и до 1941 года включительно. Изучены и проанализированы архивно-криминальные дела репрессированных учителей Киевщины. Приводятся примеры так называемой „вредительской деятельности”, факты их фальсификации со стороны органов НКВД УССР, обобщается предмет обвинения, выдвинутых репрессированным педагогам, дается информация об их опровержении во время дальнейшей реабилитации.

В результате проведенного исследования автор на примере так называемой „вредительской деятельности” обвиненных учителей Сквирского, Березанского и Бориспольских районов Киевской области освещает механизм политических репрессий того периода и показывает участие сотрудников НКВД в фальсификации дел репрессированных. Так, одной из распространенной репрессивных „технологий” было создание несуществующих украинских националистических и куркульских контрреволюционных организаций, в которых учителям отводилась ведущая, а в ряде случаях и руководящая роль.

Анализируются различные документальные и архивные источники, которые иллюстрируют другие методы политических преследований, таких как, использование аттестации учителей как метода давления по профессиональной принадлежности. Подобные преследования происходили в условиях нехватки учителей в школах УССР и слабого качества самого образования 1930-х годов, на что повлияло и последствия репрессий.

В ходе исследования автор пришел к выводу, что выдвинутые органами НКВД обвинения учителям, приведенные в данной статье, как и относительно других лиц украинского учительства, являются полностью абсурдными и демонстрируют игнорирование органами НКВД прав человека, которые защищались Сталинской Конституцией.

Ключевые слова: политические преследования, репрессии, учителя, Киевщина, 1937-1941 гг.

Bryvko M. V. Political persecutions and repressions of teachers in the Kiev region in the 1937–1941.

The article reveals the essence of political persecutions and repressions directed to one of the social strata in the Ukrainian SSR, namely teachers, during the Stalinist totalitarian regime, in the period from the Great Terror up to 1941. The author studied and analyzed a series of archival and criminal cases of the repressed teachers in the Kyiv region and presented examples of so-called "malicious activity" as well as the facts of falsifications made by the organs of the NKVD of the Ukrainian SSR. The article

generalizes accusations put forward to the repressed teachers and reveals the information refuting accusations during further rehabilitation.

Based on the results of the investigation the author reveals the mechanisms of political repression of that time and demonstrates the participation of the NKVD employees in the repressed criminal case falsifications on the example of the so-called "malicious activity" of the accused teachers from Skvirsky, Berezansky and Boryspil districts of Kyiv oblast. In particular, one of the most frequently used NKVD methods was “to invent” nonexistent Ukrainian nationalist and "kulak" counterrevolutionary organizations, in which the teachers (according to NKVD) played main leading role.

The author analyzed different documents archival sources, illustrating other methods of political persecution and pressure, including the use of professional teacher attestation. Similar persecutions took place in an atmosphere of lack of teachers in schools of the Ukrainian SSR and the poor education quality of the 1930s, which was also the effect of the repressions.

In the course of the research, the author came to the conclusion that the accusations made to the mentioned teachers by the NKVDs, as well as with to the other figures of Ukrainian schooling, are completely absurd and demonstrate the neglect of the human rights provided for by the Stalin Constitution.

Key words: political persecution, repressions, teachers, Kyiv region, 1937–1941.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2019 р.
Прийнято до друку 25.05.2019 р.
Рецензент – д.і.н., проф. Набока О. В.